

BÜNTETŐELJÁRÁSI ALAPELVEK MINT A JOGÁLLAMISÁG GARANCIÁI

I. Az alkotmányosság és jogállamiság jelentése

Az alkotmányosság kifejezése nem egyszerűen magyarázható fogalom. Erre tekintettel egzakt, általánosan elfogadható definíciója nem adható meg, számos szerző számos módon igyekezett már meghatározni.

Az alkotmányosság, az alkotmányos állam nem csak bármilyen alkotmánnyal rendelkező államot jelent, hanem kizárólag olyan államot, amelynek alkotmánya megfelel az alkotmányos állam fogalmában foglalt speciális követelményeknek. Az alkotmányos állam követelménye két összetevőt foglal magában. Egyrésztől kifejezi azokat a legfontosabb társadalmi értékeket, amelyeknek rögzítését egy adott időszak alkotmányától elvárják, másrésztől felöleli azoknak az alkotmánybiztosítékoknak a minimumát, amelyek az alkotmányban kifejezett nagy társadalmi értékeknek a gyakorlatban való realizálását garantálják.

Helyes és elfogadható tehát az a magyarázat, amely szerint az alkotmányosság lényegében elvi követelmények együttesének tekinthető, melyek az ideálisnak mondható demokratikus alkotmány tartalmát és megvalósulását jellemzik. Ilyen alkotmányos eszmék például a népszuverenitás követelménye, a hatalmi ágak következetes szétválasztása, a törvények uralmának (jogállamiság) megvalósulása, az egyenjogúság elve és az emberi jogok deklarálása.¹

A jogállamiság ezért felfogható úgy is, mint az alkotmányosság egyik követelménye, de létezik olyan álláspont, amely szerint a két fogalom – különösen a büntetőeljárás vonatkozásában – szinonimként használható.² Álláspontom szerint is elfogadható az a nézet, amely szerint a büntetőeljárás alkotmányos megítéléséhez megfelelő kiindulás alapnak tekinthető a jogállamiság eszméje.³ Ezt alátámasztja az a tény, hogy mind a külföldi, mind a hazai jogirodalom ekként jár el a téma vizsgálatánál.

Belátható, hogy a jogállam kategóriája – bár igen gyakran használt kifejezés – sem rendelkezik sem külföldön, sem itthon szilárd definícióval. Ennek számos oka lehet, amelyek közül az egyik legjelentősebb, hogy a jogállamiság máshogy, máskor, más körülmények között jött létre az egyes államokban.

Továbbá szintén tisztázatlan a jogirodalomban a joguralom, az alkotmányosság és a jogállam viszonya, azonban ennek feloldására magam sem törekszem, és egyetértek azzal a nézettel, hogy a büntetőeljárás kérdéseinek alkotmányjogi vizsgálatakor elegendő azon alkotmányos elvek vizsgálata, melyek egyaránt részei a joguralom, az alkotmányosság és a jogállam elvének.⁴

Az Alkotmány általános alapelvei a jogállamiság kritériumai, ezért a jogrendszer egészére vonatkozóan gyakorolnak kiemelkedő és meghatározó befolyást. A jogállamiság elve a jog primátusát juttatja kifejezésre, a jog uralmát az állam felett, azaz az államnak az Alkotmányhoz és az alkotmányosan alkotott törvényekhez való kötöttségét. A jogállamiság elve elsődlegesen azt garantálja, hogy a jog ad mértéket és formát az államhatalom gyakorlásához, azaz, hogy a közhatalmat gyakorló szervek korlátozott, az Alkotmányban és a törvényekben rögzített olyan kompetenciával rendelkeznek, melynek betartása kötelező számukra. A jog primátusát a közhatalmi szervekkel szembeni eljárásokban is – leginkább a független bírói – jogvédelmi eszközök biztosítják. A jogállamiság követelménye magában foglalja azokat a

¹ Dezső Márta – Fűrész Klára – Kukorelli István – Papp Imre – Sári János – Takács Imre: *Alkotmánytan I. – Alapfogalmak, alkotmányos intézmények*. Osiris, Budapest, 2003. 27. o.

² Ld. pl. Farkas Ákos – Róth Erika: *A büntetőeljárás*. Complex, Budapest, 2007. 47. o.

³ Farkas Ákos – Pap Gábor: *Alkotmányosság és büntetőeljárás*. In: *Kriminológiai és kriminalisztikai évkönyv, Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok XXX.* IKVA, Budapest, 1993. 45. o.

⁴ Farkas – Pap: i.m. 46. o.

jogállami alapelveket is, amelyek értéktartalma alapján valamely állam jogállamnak nevezhető. A jogállam tehát úgy fogható fel, mint intézmények, eljárások, értékek sorozata.⁵

A jogállam lényegét biztosító garanciaelemeket jelentő szabályokat az Alkotmány különböző szakaszaiban konkretizálja, illetve ezen rendelkezések tartalmából felismerhetők. A jogállamiság alapvető értékeit meghatározó elveket pedig az Alkotmánybíróság mindig az egyedi esetek során magyarázza, értelmezi.⁶ Bár ezeket az elveket az Alkotmánybíróság az Alkotmány valamely konkrét rendelkezéseivel való összhang alapján vizsgálja, a jogállamiság elve az Alkotmány egyes szabályaihoz képest nem kiegészítő, szubszidiárius szabály, nem csak deklaratív szerepe van, hanem önálló alkotmányjogi normának tekinthető, amelynek már pusztá sérelme megalapozza valamely jogi rendelkezés alkotmányellenességét.⁷

A jogállam kifejezést (németül) először Robert von Mohl jogászprofesszor, az 1848-as német nemzetgyűlés tagja használta az állami szervek, elsősorban a rendőrség önkényének ellenálló jogrendre.⁸ Mohl az amerikai alkotmányosság vívmányait kívánta a német államjogba átültetni. A jogállamiság fogalma később a II. világháborút követően kapott különös hangsúlyt, a weimari demokrácia csődjével kapcsolatban. Adolf Hitler választásokon elnyert hatalma ugyanis bebizonyította, hogy a demokrácia önmagában nem jelent garanciát a jog érvényesülésére, mert elképzelhető, hogy a mindenkori többség korlátozza a kisebbségek jogait, vagy olyan embereket emel hatalomba, akik a jog fölé lépnek.

Az angolszász politikai rendszerben a – német eredetű jogállamiságnál (*rechtstaat*) tágabban értelmezett – joguralom (*rule of law*) kifejezés használatos, amely John Locke munkássága nyomán teljesedett ki, és amely lényegében azt fejezi ki, hogy a hatalommal felruházott emberek sem állhatnak a jog felett. Dicey szerint pedig az alkotmányosság lényegi ismérve a joguralom folytonosságában ragadható, mely a megszakíttósággal állítható szembe.⁹ A joguralom fogalma, mint a forradalom vívmánya az Egyesült Államokban összefonódott – többek között – a hatalmi ágak elválasztásának elvével. A jogalkotás, a jogalkalmazás és az igazságszolgáltatás szétválasztását először a Massachusetts alkotmánya mondta ki 1780-ban a joguralommal összefüggésben: a hatalmi ágak képviselői nem vehetik át egymás hatalmát, és nem helyezkedhetnek a törvény uralma fölé. Ezt az elvet 1803-ban a Legfelsőbb Bíróság magáévá tette, és ennek révén az amerikai alkotmányosság része lett.¹⁰ Ezen kívül a jogállamiság elvének fontos büntető eljárásjogi vonatkozású megjelenési formája a tisztességes eljárás elvének (*due process of law*) deklarálása is.¹¹ Thomas Pain pedig a *Common Sense* című írásában így látja a jogállamiság megvalósulását: "Ahogy az abszolút kormányzatokban a Király a törvény, úgy a szabad országokban a törvénynek *kell* a Királynak lennie; más uralkodó nem lehet".¹²

Említést kell még tennünk az alkotmányosság eszméjének másik kulcsfontosságú államáról, Franciaországról is, ahol az alkotmányjogi eszme megvalósulása az 1789-es forradalom alatt már az alkotmányosság elnevezést kapta.¹³ A forradalom volt az tehát, amelynek menetében megszületett a közjog és az alkotmányos állam, és a szorosabb értelemben vett konstitucionalizmus fogalma, amely kinyilvánítja és védi a polgárok alapvető szabadságjogait és biztosítja az államhatalmi ágak elválasztását. Ez leginkább a 1789-es deklaráció 4 – 5. §-ában írt definícióban ragadható meg, amely szerint a jogállamban „az

⁵ Petrétei József: *Magyar alkotmány I.* Dialóg – Campus, Budapest – Pécs, 2002. 85., 99. o.

⁶ Ld.: 9/1992. (I. 30.) AB határozat.

⁷ Ld.: 2/1992. (III. 5.) AB határozat. Jelen határozat szögezi le azt is, hogy nem csupán a tételes jogi normáknak és az állami szervek működésének kell harmonizálniuk az Alkotmánnyal, hanem a társadalom egészének tükröznie kell az Alkotmány fogalmi kultúráját és értékrendjét.

⁸ Felkai Gábor: *Búcsú a szociológiától. Jürgen Habermas új Jogelmélet-e.* Szociológiai Szemle 1994/1. 168. o.

⁹ Szigeti Péter: *Szintetikus jogfelfogás és a jogállamiság érvényességtartománya.* Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán 1997. február 17-én tartott habilitációs előadás szerkesztett változata 5. o.

¹⁰ Anisits Ferenc: *Demokrácia és jogállamiság Magyarországon és Európában.* Forrás: www.szolnoknaplo.hu (2008. 01. 20)

¹¹ Farkas – Róth: *uo.*

¹² "For as in absolute governments the King is law, so in free countries the law OUGHT to be King; and there ought to be no other." Pain, Thomas: *Common Sense.* Forgotten Books, 2007. 12. o.

¹³ Farkas – Róth: *uo.*

állampolgárok mindent megtehetnek, amit a törvény nem tilt, viszont a hatóságok csak azt tehetik és másra nem kényszeríthetnek, mint amit a törvény előír számukra.¹⁴

II. Alkotmányos és jogállami büntetőeljárás

Azon időszaktól kezdődően, mióta az alkotmányosság elve elengedhetetlen kelléke a modern demokratikus államok berendezkedésének, a fogalom magában foglal olyan elvi tételeket, melyek a büntető igazságszolgáltatással szemben állítanak fel követelményeket, és építenek ki összetett garanciarendszert. A garanciák nagy része azonban csak közvetetten vonatkozik az igazságszolgáltatásra, így például a hatalom megosztás elve, vagy törvénynek való alávetettség tétele az államhatalom egészére vonatkozik elsősorban és azon keresztül vonatkozik az igazságszolgáltatásra.¹⁵

Az alkotmányosság története azt mutatja, hogy a kardinális változások és problémák sok esetben összekapcsolódtak a büntető anyagi és eljárásjog kérdéseivel. Nem véletlen tehát, hogy az egyén szabadságát biztosító szabályok túlnyomó többsége a büntetőeljárás normái között található. Az alapjogok fejlődését áttekintve jó példa erre az e jogok egyik alapidokumentumának tekinthető 1679-es angol Habeas Corpus Act. Az angol jognyilatkozatokban számos olyan, a büntető eljárásjoggal kapcsolatos jogosítvány deklarálása történt meg – mint például a személyes szabadságjog tiszteletben tartása, az előzetes letartóztatás önkényességének tilalma – amelyek az alapjogok modern katalógusában is előkelő helyet foglalnak el.¹⁶ Ahogy korábban említettem ezen a ponton is kiemelhető az amerikai és francia deklaráció. Tipikusan büntetőeljárás garanciális követelményt rögzít ugyanis a francia szöveg, amikor kinyilvánítja: „vád alá helyezni, letartóztatni s fogva tartani bárkit is csak a törvény által meghatározott esetekben s a törvény által előírt formák közt lehet...”¹⁷

Elmondható tehát, hogy az alkotmányjog elsősorban az emberi és állampolgári alapjogok szabályozása kapcsán teremt kapcsolódási pontokat a büntető eljárásjoggal. Elvileg itt is igaz az a tétel, hogy az ún. klasszikus szabadságjogok is közvetett hatású garanciáknak tekinthetők, hiszen alapjában véve az egész államhatalommal szemben állítanak fel követelményeket, azonban észre kell venni és fontos hangsúlyozni, hogy a klasszikus szabadságjogok érvényesülése éppen az igazságszolgáltatás által biztosított, tehát az állami közhatalom védi az egyén szabadságjogait. Így a klasszikus szabadságjogok közvetlen tárgyai a büntető igazságszolgáltatásnak, másrészt általánosságuk miatt az egész államhatalom korlátjaként működnek. Ezen jogok garanciális jelentősége ugyanis individualizált voltukban van, hiszen az egyént védik mindenkivel szemben, azonban formális garanciát e jogok érvényesüléséhez az igazságszolgáltatás ad. Ebből következik azon alkotmányos büntetőeljárás alapelvek magyarázata, amelyek közvetlenül a büntető igazságszolgáltatásra vonatkoznak.¹⁸

A nullum crimen és a nulla poena elveknek alkotmányos rangra helyezése a büntetőjog mindkét területére érvényes, azonban az alkotmányosság követelményei olyan elvek kimunkálásához vezettek, melyek kizárólag a büntetőeljárásra vonatkoztak. Látszik ez abból is, hogy az egyéni szabadságot garantáló normák legnagyobb része a büntetőeljárás szabályrendszeréhez kötődik, hiszen a büntetőeljárás egész menete alkotmányos kérdés, mert lényegéből eredően az egyén alkotmányos jogait érinti. „Az állami büntető igény érvényesítése tehát nem járhat az egyén alkotmányos jogainak sérelmével, hiszen ha nem így történik, akkor a megsértett jogrend védelmére hivatkozó állam az egyén jogainak sérelmén keresztül a jogrendet sérti meg.”¹⁹

Nem túlzás tehát az az állítás, amely szerint az alkotmányjog sok esetben alkalmazott büntető eljárásjognak tekinthető.²⁰ Az alkotmányjog és a büntető eljárásjog láthatóan számos ponton kapcsolódik

¹⁴ Szigeti: i. m. 4. oldal.

¹⁵ Farkas – Pap: i. m. 53. o.

¹⁶ Ld. Sári János: *Alapjogok. Alkotmánytan II.* Osiris, Budapest, 2004. 14. o.

¹⁷ Sári: i. m.: 17. o.

¹⁸ Farkas – Pap: uo.

¹⁹ Farkas – Pap: i. m. 54 – 55. o.

²⁰ Farkas Ákos: *A falra akasztott nádpálca, avagy a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságának korlátai.* Osiris, 2002. 80-81. o.

egymáshoz, azaz a kontaktus több aspektusból is vizsgálható. A dolgozat tárgyköréhez igazodva a következőkben a büntetőeljárás esszenciáját és karakterét meghatározó alapelvek szemszögéből vizsgálom meg a büntetőeljárásunk alkotmányosságát, azaz a két diszciplína illetén kapcsolatát.

III. Az alkotmányos büntetőeljárás alapelvek szabályozása

Ahogy a legtöbb demokratikus jogállamban, úgy a magyar jogban is számos büntetőeljárás alapelv az Alkotmányban kerül rögzítésre, tehát alkotmányjogi normának is tekinthető. Ezen alapelvek tehát több jogághoz is tartoznak, azonban az alkotmányjogi szabályozás által kiemelkedőbb jelentőséghez jutnak, azaz lényegében alkotmányos többletet kapnak. Mivel pedig az egyéni szabadság korlátozását a büntetőeljárás rendszerint megkívánja, ennek egyenes alkotmányjogi következménye, hogy a büntető eljárásjognak a szabadságot korlátozó normaanyagát az alkotmányban szükséges előírni.

Király Tibor szerint „az alapvető elvek a büntető eljárásban olyan általános tartalmú normáknak tekinthetők, melyek jellemzik és meghatározzák a büntetőeljárás rendszerét, működését, az eljárásban résztvevők jogainak és kötelezettségeinek lényeges elemeit, és arra szolgálnak, hogy irányítsák az egész büntető-igazságszolgáltatás működését.”²¹ Az alapelvek kapcsán megállapítható tehát, hogy történeti fejlődés során rögzült, nemzetközi deklarációkkal és szerződésekkel megerősített univerzális értékeket juttatnak kifejezésre, megteremtik azokat a feltételeket, melyek a bíróságok és más hatóságok eljárásában a törvényesség megvalósulásához szükségesek, és meghatározzák azokat a követelményeket, melyek az eljáró hatóságok felépítésére, működési rendjére vonatkoznak, és megszabják az igazságszolgáltatási gyakorlat alapjait és kereteit.²²

A princípiumok megértéséhez szükséges az, hogy hozzákapcsoljuk azokat a büntetőeljárás történeti rendszereihez, azaz az inkvizitórius, az akkuzatórius és a vegyes eljárási rendszerhez. A két alaprendszer sajátosságai ugyanis épp az elvek felsorolásával írhatók körül, sőt a „legjellemzőbb és leginkább tisztelt büntető eljárási elvek”²³ a két rendszerben ellentétpárként, egymásra történő reakcióként jelentkeznek.²⁴

Sem a büntető eljárásjog tudománya sem a törvény nem rögzíti egyébként taxatív az alapelvek körét. A tudomány az alapelvek számos csoportosítási lehetőségét ismeri, melyek részletes ismertetésére itt most nincs lehetőség, azonban jelen témához kapcsolódóan egyik legjelentősebb ilyen kategorizálási lehetőség az alkotmányban (is) rögzített és nem rögzített elvek differenciálása.

Megjegyzendő az is, hogy – a korábbi büntetőeljárás kódexekkel ellentétben – a hatályos Be. sem rögzít minden klasszikus alapelvet a törvény I. fejezetében, hanem sok fontos alapelvet – például a nyilvánosság alapelvét – a kódex későbbi fejezetiben deklarálja, míg néhány egyéb princípiumot – például a közvetlenség elvét – *expressis verbis* nem is tartalmazza. A Be. I. fejezetében az eljárási feladatok megoszlásának elve (1. §), a bírósági eljáráshoz való jog elve (3. §), a bizonyítási teher (4. §), a védelem joga (5. §), az officialitás elve (6. §), az ártatlanság vélelme (7. §), az önvádra kötelezés tilalma (8. §) és az anyanyelv használatának elve (9. §) került rögzítésre.

Az Alkotmánynak a bírósági szervezetről szóló X. fejezete deklarálja a bírósági út kizárólagosságát, a bíróságok függetlenségét, a társasbíráskodást és az ülnökök részvételét. Az alapvető jogokról és kötelezettségekről szóló XII. fejezet fogalmazza meg a bíróság előtti egyenlőséget, azt, hogy a vádat független és pártatlan bíróság igazságos és nyilvános tárgyaláson bírálja el, az ártatlanság vélelmét, a védelemhez való jogot, valamint a jogorvoslati jogosultságot.

²¹ Király Tibor: *Büntetőeljárás jog.* Osiris, Budapest, 2003. 104. o.

²² Petrétei: i. m. 85., 99. o.

²³ Eredei Árpád: *Az inkvizíciós és a kontradiktórius vonások a büntető eljárási jogrendszerekben.* Jogtudományi Közlöny 1998/4. 128. o.

²⁴ Az ide sorolható klasszikus elvek: az officialitás, a kontradiktórium, az ártatlanság vélelme, a nyilvánosság, a szóbeliség, a közvetlenség, és a szabad bizonyítás elvei, melyek kiegészülnek a védelem és a jogorvoslati jogosultság elvével. Ezeket klasszikus vagy minimum elveknek nevezhetjük. Az eljárásjog tudománya szerint ezek az ún. működési alapelvek.

Ezek a szakaszok a büntetőeljárás kódex alapelvei közül néhányat megismételnek, mások pedig – az Alkotmánybíróság által kimutatottan – az alkotmányos elvekből levezethetők. Nem véletlen tehát, hogy az értelmezés és a jogalkalmazás során a Be. és az Alkotmány elvei egyre inkább közeledni látszanak egymás irányába.

Említést érdemel, hogy a büntető eljárásjog alapelvei közül számos nemzetközi normákban is megtalálható. Ilyennek tekinthető, az 1976. évi 8. törvényerejű rendelettel kihirdetett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, és az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett Emberi Jogok Európai Egyezménye.

IV. Alkotmányos/jogállami büntetőeljárás Magyarországon

A szokásos kijelentés szerint Magyarországon jogállamiságról csak a rendszerváltozást követően beszélhetünk. Ezt a viszonylag élesnek mondható határvonalat elhagyva a továbbiakban röviden áttekintem eddig büntetőeljárás kódexeinket abból a szempontból, hogy mennyiben sikerült „teljesíteniük” azokat a garanciális minimum követelményeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy egy büntetőeljárás alkotmányosnak, vagy jogállaminak nevezhesünk. Tekintve, hogy álláspontom szerint ezeket a garanciákat elsődlegesen az eljárási alapelvek jelentik, ezért elsődlegesen ilyen elvi szempontok szerint vizsgálom meg a jogszabályokat.

Első kódextünk a Bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvény (I. Bp.) volt, amely a maga nemében újdonságnak és egyedinek számított hazánkban, a kor elvárásainak megfelelően ugyanis megvalósította az ún. vegyes eljárási rendszer leglényegesebb követelményeit. A kódex jellemzője, hogy alapelvei „rejtett értékek”, a törvény nem „hivalkodik” úgy velük, mint utódai. Értem ez alatt azt, hogy míg a későbbi jogszabályok I. fejezetüket az alapelvek, alapvető elvek, vagy alapvető rendelkezések címmel nyitották meg, addig az I. Bp.-ben ilyen fejezettel nem találkozhatunk, sőt sok alapelvet a törvény *expressis verbis* nem is nevez meg, hanem azokat csak egyes rendelkezésekből tudunk levezetni. A törvényből így – többek között – absztrahálható a vádelv, az officialitás, a kontradiktórium, az anyagi igazság, a közvetlenség, a szóbeliség, a nyilvánosság elve, és az ártatlanság vélelme. Biztosítja továbbá a kódex a jogorvoslati jogosultságot és a védelem elvét.

A II. világháborút követően a hatalom elhatárolta magát a korábbi politikai-, állam- és jogrendtől, nem bízott sem a korábbi igazságszolgáltatási rendszerben sem annak személyzetében.²⁵ A büntető igazságszolgáltatás terén az egyik fő változtatás egy új kódex, az 1951. évi III. törvény (II. Bp.) megalkotás volt. Ahogyan Bócz Endre kritikusan megfogalmazza, a jogszabályt „szocialista eljárási törvényként” emlegették, amely tulajdonképpen „megfejtetlen” kifejezés.²⁶ A kor szakirodalma viszont „szocialista vonásnak” látta például a bírói szervezet átalakítását, vagy az I. Bp. egyes intézményeinek (vádtanács, bírói vizsgálat) eltörlését. A szocialista Alkotmányban – amely alatt az 1949. évi XX. törvény eredeti szövege értendő – meghatározott büntetőeljárás alapelveket tekintve pedig úgy gondolták, hogy az alapelvek „amelyeket a büntető eljárás garanciáiként lehet összefoglalni [...] nem formálisak, hanem a valóságban érvényesülő szabályok, míg a polgári államokban [...] az eljárás kontradiktórius volta, az ügyfélegyenlőség és a többi fajta jog és biztosíték csak formális és semmi egyéb, mint a burzsoá büntetőeljárás osztályjellegének álcázása”.²⁷

Megjegyzendő egyébként, hogy az alapelvek terén a II. Bp. annyi újítást hozott, hogy azokat immár a törvény elején, az első fejezetben felsorolja, és röviden kibontja. Így a kódex deklarálja a személyi szabadság biztosítását (2. §), a védelem elvét (3. §), a szabad bizonyítást (4. §), a nyilvánosságot (7. §), és

²⁵ Bócz Endre: *Büntetőeljárás jogunk kalandjai – sikerek, zátonyok, vargabetűk*. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Budapest, 2006. 31. o.

²⁶ Bócz: i. m. 32-33. o.

²⁷ Gyarmathy István: *A szocialista eljárási elvek érvényre juttatása büntető perrendtartásunkban*. Ügyészégi szakoktatás, Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest, 1954. Idézi: Bócz: *uo*.

az anyanyelv használatát (8. §). Egyéb elvek – mint például az ártatlanság véelme – a törvény egyéb rendelkezéseiből (a bizonyítási teher szabályaiból) vezethetők le.

Összességében az új törvény eredeti szövege mindössze szerkezeti felépítésében hozott újítást a korábbi kódexhez képest, átvéve a szovjet rendszerezési elveket, összességében azonban tényleges elvi, rendszerbeli változást nem hozott. Lényeges átalakulás csak később, az 1954. évi novellával következett be, amely „megerősítette” a nyomozási szakaszt azzal, hogy tényleges bizonyítást, és az anyagi igazság felderítését írta elő, így megalapozva azt a még ma is élő – álláspontom szerint azonban kétségbe vonható – tételt, hogy a tárgyalási, és az azt előkészítő nyomozási szakasz egyenrangúak. Ez elvi szinten ahhoz vezetett, hogy – a vegyes szisztémának megfelelően – a nyomozás során elsődlegesen az inkvizitórius vonások érvényesültek (pl. titkosság, koncentrált bizonyítás hiánya), így ezen – jogállaminak nem nevezhető – elvek felerősödni látszottak.

A következő kódex, az 1962. évi 8. tvr. (a továbbiakban I. Be.) „nem új jogalkotás produktum. Szövegének mintegy kétharmada azonos a korábbi törvényével, és a törvény szerkezete sem változott meg”.²⁸ Az alapelvek tekintetében sem történt változás: a törvény I. Fejezete felsorolja a legfontosabb alapelveket. Bócz úgy látja, hogy az I. Be. még tovább növelte a nyomozás túlsúlyát²⁹, amellyel tehát folytatódott az a mai napig tartó tendencia, hogy a tárgyalási szakasz egyre inkább veszít jelentőségéből. Emellett pozitív változásnak tekinthető, hogy az I. Be. visszahozott néhány opportunistá jellegű jogintézményt, mint amilyen vádemelés vagy a bizonyítás mellőzése, illetve a tárgyalásmellőzéses eljárás.

Elvi szinten a következő kódex – az 1973. évi I. törvény (II. Be.) hozott némi változást: azóta is egyedülálló módon a törvény az első fejezetben rögzíti az összes klasszikusnak mondható alapelvet. Ezek: a hivatalból való eljárás (2. §), az ártatlanság véelme és a bizonyítási teher (3. §), a személyi szabadság és más állampolgári jogok biztosítása (4. §), az anyagi igazság elve és a bizonyítékok szabad értékelés (5. §), a védelem elve (6. §), a jogorvoslati jogosultság (7. §), az anyanyelv használata (8. §), az eljárási feladatok megoszlása (9. §), a szóbeliség és a közvetlenség (10. §), és a tárgyalás nyilvánossága (11. §). Fontos további garanciális jellegű, és jogállami követelménynek tekinthető változások szintén ehhez a jogszabályhoz (és nem a hatályos Be-hez!) köthetők, hiszen a törvény revíziója a rendszerváltozáskor megtörtént; így például a II. Be. idején történt meg az a kardinális – egyébként nemzetközi szinten előírt – változás, hogy az előzetes letartóztatás elrendelése kizárólag a bíróság jogkörébe tartozik.

Hatályos büntetőeljárás törvényünk 1998-ban született meg, azonban – mint ismert – csak öt évvel később, számos módosítás után lépett hatályba. Az is tudott, hogy az új jogszabály eredeti koncepciója gyökeresen eltért volna a mostani és a korábbi eljárási rendtől.³⁰ A hatályos Be. tehát elvi szinten a II. Be. legutolsó változata felújításának tekinthető megfűszerezve néhány olyan új, vagy felújított jogintézménnyel, mint például a pótmagánvád, a nyomozási bíró, vagy legutóbb a távoltartás. Elvi, garanciális, és ebből következően jogállami szinten azonban ez a jogszabály sem hozott lényegesen nagy újításokat.

V. A jogállami büntetőeljárás megvalósulásának feltétele, következtetések

Ahogy azt a dolgozat elején is lefektettem, az alkotmányosság kérdésköre az emberi jogokon, mint kapcsolódási pontokon keresztül a jogágak közül legerősebben a büntető anyagi jog és eljárási joghoz köthető, hiszen e jogterület avatkozik bele a legmélyebben az állampolgárok személyes szférájába.

Szintén tisztázott, hogy a legalapvetőbb emberi jogok, a humánus és tisztességes, tehát a jogállami és alkotmányos büntetőeljárás, csak a szigorú elvek és garanciák mentén kialakított eljárási kódex útján biztosíthatók.

²⁸ Farkas – Róth: *i. m.* 41. o.

²⁹ Bócz: *i. m.* 38. o.

³⁰ Az „útközbeni” változtatásokról és tervezetekről ld. részletesen: Hack Péter: *A büntetőhatalom függetlenség és számonkérhetősége*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 261-338. o.

Észre kell azonban vennünk azt a tényt, hogy eddigi eljárási kódexeink többé kevésbé igyekeztek eleget tenni ezen követelményeknek, hiszen kezdettől fogva ténylegesen tartalmazták (hol szó szerint lefektetve, hol más intézmények szabályai között) azokat a legfontosabb modern büntetőeljárás alapelveket és garanciális intézményeket, amelyek ma evidens és elengedhetetlenek tekinthetők. Formálisan ugyanis követelményként fogalmazódott meg az összes eddigi kódexben pl. az ártatlanság védelme, a személyi szabadság garantálása, a védelemhez való jog, vagy a nyilvános tárgyalás követelménye.

Miért beszélünk mégis koncepciók perekről, igazságtalan eljárásokról és büntetésekről? Tagadhatatlan, hogy ilyenek számos esetben megtörténtek. És kétségtelen az is, hogy ezen esetekben nem beszélhetünk jogállami büntetőeljárásról.

A válasz természetesen nem egyszerű, az igazságtalan büntetés kiszabás „megoldható” az eljárás teljes vagy részleges elkerülésével, elhagyásával, hiába vannak garantálva elvi szinten a garanciák.³¹ Mégis úgy gondolom, hogy a nem jogállami büntetőeljárások – hazánkban az ún. koncepciók perek – elsődlegesen nem az eljárási kódexek hibáinak, vagy hiányosságainak köszönhetőek. Nem véletlen ugyanis, hogy a tudomány régóta formális jognak is nevezi az eljárási jogot, amit a materiális vagy anyagi jog tölt ki tartalommal.

Látható tehát, hogy hiába garantálja formálisan az eljárásjog a legfontosabb elvi emberi jogi követelményeket, ha az anyagi jog nonszensz tényállásokat tartalmaz, amelyeket aránytalan büntetésekkel szankcionál. Ismert, hogy a rendszerváltás előtti büntető törvénykönyveink bőséggel el voltak látva az ilyen jellegű – főként állam elleni, ún. politikai – bűncselekményekkel, ahol számos esetben nem riadt vissza a jogalkotó a halálbüntetés, mint leg súlyosabb büntetési nem alkalmazhatóságától sem. Jó példa erre az 1961. évi V. törvény 127. §-ában szabályozott Izgatás nevű bűncselekmény, amelynek minősített esete 8 évig terjedő szabadságvesztéssel is büntethető volt.

Be kell tehát látni, hogy hiába volt egy büntetőeljárás formális értelemben jogszerű, hiszen az emberi jogok törvényi garantálása megtörtént, ha olyan bűncselekmény miatt született ítélet, amelyet ma kétség nélkül értelmetlennek és igazságtalannak érzünk. Az eljárás, és az ítélet ilyenkor tehát formai értelemben jogszerű volt, hiszen a tettes megvalósította a büntető törvénykönyv szerinti bűncselekményt, és jogszerű processzus alapján hoztak vele szemben ítéletet. Tartalmilag mégis igazságtalannak tartjuk az ilyen büntetéseket.

A téma mély, és már sokak által feldolgozott jogelméleti vitához vezet, amelynek részletezésére itt most nincs lehetőség. Összegzésként mégis elmondhatjuk, hogy hiába történik meg az eljárásjogban a legfontosabb alapjogok szigorú garantálása, ha az anyagi és alaki büntetőjog együttesen nem tud megfelelni azoknak a követelményeknek, amelyeket ma jogállaminak nevezünk.

---

³¹ Itt most nem is kell részletezni azokat a „gyorsított” eljárási módokat, amelyeket a háború után folytak, és amelyek anyagi jogi alapját – elsődlegesen politikai bűncselekményeket meghatározva – az 1946. évi VII. törvénnyel és más jogszabályokkal vezették be.